

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:3 • 2019

Internationella fredsbyrån och Nobels fredspris

Debatter i fredsfrågan på kongresser
och i Nobeltal före 1914

FREDRIK EGEFUR

Lunds universitet

Uppkomsten av Internationella fredsbyrån 1891 och instiftandet av ett Nobelpris i fred 1901 innebar nya möjligheter för aktivister att samordna och föra ut sitt budskap. Genom att undersöka växelverkan mellan de Nobelpristal som hölls av ledamöter i fredsbyrån och de debatter som fördes på dess årliga kongresser undersöks i denna artikel synen på krig, fred och internationalism före 1914. Den omfattande freds rörelse som då arbetade för att skapa en global opinion mot krig har i ljuset av krigsutbrottet setts som misslyckad. Dock hade denna internationella fredskamp betydande konsekvenser för resten av århundradets försök att skapa en värld sammanhållen av internationella avtal och övernationella organ.

En freds rörelse på frammarsch

Klockan 19.00 på kvällen den 16 maj 1904 inledde den schweiziske journalisten, statstjänstemannen och mångårige fredsaktivisten Élie Ducommun (1833–1906) den allra första Nobelföreläsningen av en fredspristagare: ”Meningslösheten med krig demonstrerat av historien”.¹ Platsen var Brødrene Hals konsertsal Oslo och i publiken befann sig utöver den norska Nobelpriskommittén även en rad prominenta gäster. Däremot inte den svensk-norska unionskungen Oscar II som menade

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

1. Élie Ducommun – Nobel Lecture: ”The Futility of War Demonstrated by history”, <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (8/3 2019). Ducommuns tal hölls ursprungligen på franska men finns, liksom de övriga talen jag använder mig av, tillgängligt i officiell engelsk översättning på <www.nobelprize.org>.

Fredrik Egefur (f. 1975) är arkivchef vid Arbetarrörelsens arkiv i Skåne och doktorand vid Nationella forskarskolan i historia med säte i Lund. Under hösten 2019 disputerar han på en avhandling om de båda transnationella rörelser som vid förra sekelskiftet försökte förhindra utbrottet av ett storkrig i Europa.

E-post: fredrik.egefur@malmö.se

att Nobel fallit offer för missledda missionärer och vilseledande internationalism. Till råga på allt hade fördelningen av ett av de fem priserna, just fredspriset, av Nobel tilldelats det norska Stortinget. Unionsupplösningen var vid den här tiden inte långt borta och Nobels bejakande av en norsk särställning bedömde kungen som "opatriotisk".² Ducommun hade i sin tur egentligen tilldelats priset redan 1902, tillsammans med sin landsman Albert Gobat, men fått anstånd att hålla den föreläsning som förväntades av honom till 1904.³

Den 71-åriga Ducommun hade ägnat stora delar av sitt liv åt fredsarbete i olika former, men fredspriset fick han främst som generalsekretärare för den så kallade Internationella fredsbyrån (IFB) som existerat sedan 1891 och hade sitt säte i Bern. När hans gärning nu kröntes med fredspriset var han även en av de första från denna fredsbyrå att er hålla priset, men inte den sista. Av de 19 priser som delades ut innan första världskrigets utbrott 1914 tilldelades individer som på något sätt var knutna till IFB det nio gånger, dessutom fick själva organisationen IFB priset 1910. Fredsbyrån hade tillkommit just för att förena så många fredsföreningar och fredsaktivister som möjligt, vilket innebar att åtskilliga ledande fredsaktivister i framför allt Europa kom att samlas inom denna paraplyorganisation, som organiserade årliga kongresser där ledamöter från diverse länder möttes för att debattera fredsfrågan. När någon av dessa, ofta mångåriga, aktivister erhöll fredspriset innebar det en ny arena för att föra ut organisationens budskap till allmänheten men också för pristagarna att positionera sig tydligare i den interna debatt som samtidigt pågick inom IFB. Denna dubbla betydelse gör det intressant att undersöka relationen mellan de tal som hölls och den organisation dessa talare var en del av.⁴

2. Fredrik S. Heffermehl, Nobels fredspris (Falun 2010) s. 29–30.

3. Élie Ducommun – Nobel Lecture: "The Futility of War Demonstrated by history", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (8/3 2019).

4. Forskningen kring IFB är inte speciellt omfattande. Historikern Sandi E. Cooper utgör här ett undantag med sin *Patriotic Pacifists: Waging War on War in Europe, 1815–1914* (Oxford 1991). Denna skildrar delvis fredsbyråns arbete och var resultatet av ett mångårigt forskningsarbete där hon följt flera av de nationella fredsföreningarna i Europa och USA. Hon har dock inte använt sig av material kopplat till Nobels fredspris. I övrigt har IFB annars främst nämnts som en systerorganisation till den Interparlamentariska unionen, se t. ex. Yefime Zarjevski & Nicholas Albrecht, *The People Have the Floor: A History of the Inter-Parliamentary Union* (New York 1989). Ett undantag är dock en relativt nyutkommen artikel av E. Costa Bone som lyfter fram byråns kongresser som ett nydanande forum för internationell debatt: E. Costa

Nobelpriserna, och den uppmärksamhet de gav, sågs generellt som ett erkännande av fredsrörelsen från det etablerade samhällets håll, men talen, som ofta trycktes och gavs ut efteråt, blev även ett viktigt propagandaredskap.⁵ Trots det har dessa tal sällan eller aldrig använts i forskningen kring fredsrörelser explicit och inte heller problematiserats utifrån en forskningsteoretisk ingång som del i en större agenda.⁶ Forskning kring fredsrörelser strax före krigsutbrottet 1914 har, framför allt i Europa, ofta kretsat kring liberala idéer om internationellt samarbete där fredsfrågan gärna setts som ett slags biprodukt till viktigare frågor som till exempel kampen för allmän rösträtt, eller som ett intresse för världsfrånvända välmenande representanter från kyrkan eller borgligt håll.⁷ Jag vill bidra till att utveckla förståelsen för den här rörelsen och undersöka hur åtskilliga tankeströmningar möttes inom den mångfacetterade organisation som IFB var. Det fanns inte en allenarådande syn på de centrala frågorna varför krig existerade eller hur en fredlig värld kunde byggas, utan det debatterades löpande. Svaren kom att påverka stora delar av det reglerade internationella samhälle som började byggas under mellankrigstiden och etableras på riktigt efter andra världskrigets slut, där övernationella organ som skiljedomstolar, Nationernas förbund/Förenta nationerna eller, för den delen, den Europeiska gemenskapen/Europeiska unionen kom att definiera hur internationella relationer och konflikter skulle hanteras. En viktig pusselbit är de omfattande debatter som fördes på olika plan under decennierna före krigsutbrottet inom den liberala fredsrörelsen. Samtidigt utmanades de liberala förklaringarna och lösningarna av en omfattande socialistiskt präglad antimilitaristisk rörelse med ett likaledes omfattande teoretiskt ramverk.

Bone, "The International Peace Bureau and the Universal Peace Congresses, 1899–1914", i J. Olmstead (red.), *Reconsidering Peace and Patriotism during the First World War* (Edmond 2017) s. 3–14.

5. Se till exempel Ingrid Hammar, "Ned med vapnen! Antimilitaristen Bertha von Suttner och Alfred Nobels fredspris", i Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Kvinnor och våld: En mångtydig kulturhistoria* (Lund 2005) s. 154.

6. Det existerar dock flera översiktsverk kring fredsprisvinnarna, se framför allt Ivar Libæk, Øivind Stenersen & Asle Sveen, *The Nobel Peace Prize: One Hundred Years for Peace: Laureates 1901–2000* (Oslo 2001), som gör en genomgång av samtliga fredspristagare under de första hundra åren, dock utan att problematisera talen som hölls.

7. För översikter av 1800-talets internationella fredsrörelser, se Peter Brock, *Pacifism to 1914* (Toronto 1994); Peter Brock & Nigel Young, *Pacifism in the 20th Century* (Syracuse 1999); Martin Caedel, *Semi-detached Idealists: The British Peace Movement and International Relations, 1854–1945* (Oxford 2000); Rainer Santi, *100 Years of Peace Making* (Genève 1991); Mark Mazower, *Governing the World: The History of an Idea* (New York 2012) samt Cooper (1991).

Syftet med den här uppsatsen är följaktligen att undersöka hur debatten inom den liberala freds rörelsen före första världskrigets utbrott yttrade sig utifrån två frågekomplex – dels synen på orsaker till krig och vägar till fred, dels synen på nationell självständighet och olika former av övernationella organ.

Det första är ett utslag för IFB:s teoretiska sida och behandlar den mer grundläggande analysen av varför det allttjämt existerade krig och en omfattande militarism i en värld som blivit alltmer modern och öppen för vänskapliga relationer över landsgränserna. Det andra undersökningsområdet kretsar kring mer samtida praktiska frågor och tar sin utgångspunkt i den fokusering på nationalstaternas och nationalismens betydelse som vuxit fram andra halvan av 1800-talet. Hur relaterade IFB och dess aktivister till nationalstaten och hur såg man på möjligheterna att bygga ut överstatliga organ som internationella skiljedomstolar och samfund för nationer, som ofta ansågs utgöra de främsta vapnen i kampen för freden?

Undersökningen utgår från de fem Nobelpristal som hann hållas av IFB-anslutna aktivister och ytterligare två prisvinnare som kan ses som ideologiskt närstående till IFB före första världskriget. Dessa ställs i relation till de kongresser som samtidigt ägde rum i IFB:s regi.⁸ Talen var tydligt riktade till en internationell publik och innehöll diskussioner om en rad centrala områden för fredsfrågan samtidigt som de sammanfattade freds rörelsens historia. Utan den kontext som de årliga fredskongresserna innebar blir talen ofta svårförståeliga och i min undersökning kommer de alltså att sättas in i sin samtida kontext. Jag vill således dels undersöka vad talen fokuserade på, dels analysera hur samspelet med debatterna på IFB:s kongresser såg ut. Tillsammans hoppas jag att de båda uttrycksformerna ska ge ny kunskap om de övergripande skiljelinjer som existerade inom den liberala freds rörelsen.

Mitt källmaterial består av dels nämnda Nobelpristal, dels IFB:s material som finns bevarat i en egen samling i Nationernas förbunds arkiv i Genève (LONA).⁹ Detta har till viss del använts i tidigare forskning,

8. De aktuella talen hölls av Elie Ducommun (1904), Randal Cremer (1905), Albert Gobat (1906), Bertha von Suttner (1906), Ernesto Theodoro Moneta (1909), Theodore Roosevelt (1910). Jag använder mig även av Elihu Root's manus till sitt tal som fick ställas in på grund av krigsutbrottet (1914).

9. League of Nations Archives Geneva.

men samlingen är av större omfattning och stundtals svår att manövrera i, vilket gör att det finns anledning att återvända till detta material.¹⁰

Den internationella fredsbyrån och Alfred Nobels fredspris

Utbrottet av det första världskriget 1914 föregicks av omfattande rörelser som decennierna dessförinnan försökt skapa en global opinion mot krig. I fokus för denna artikel står den liberalt präglade internationella fredsrörelsens huvudsakliga organ Internationella fredsbyrån och några av dess ledande aktivister. Denna organisation hade tillkommit på initiativ av den Interparlamentariska unionen 1889 och samlade bärare av liberala och kristet präglade ideal. Från och med 1891 agerade den som en paraplyorganisation för diverse internationella och nationella fredsförbund. Dessa företeelser var vid den här tidpunkten något nytt. Organiserade fredsförbund hade dock existerat i Europa och USA ända sedan 1815 och i varierade former engagerat kristna och/eller liberala aktivister. Under 1870- och 1880-talen agerade flera parallella internationella fredsförbund med en inte sällan skeptisk inställning till varandra.¹¹ Ett av dem, det Londonbaserade International Arbitration and Peace Association, kunde sedan 1883 bland annat räkna in den nystartade Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen bland sina medlemsförbund.¹² Den nystartade fredsbyrån lyckades på ett framgångsrikt sätt samla dessa förbund under det närmaste kvartsseket. Vid ingången till år 1914 organiserade IFB över 200 fredsföreningar och representerade runt en miljon medlemmar. Samtidigt publicerades 23 olika tidningar på tio olika språk.¹³

En central del av byråns arbete gick ut på att fungera som ett centrum för medlemsorganisationerna och hjälpa dem i deras löpande verksamhet. Den politiska miljön var ofta fientlig, från både höger och vänster kritiserades organisationen av olika anledningar, och även internt präglades den politiska debatten av diverse skiljelinjer.¹⁴ De olika förbunden som anslutit sig till IFB hade inte sällan olika ideologiska ingångar i

10. Språken som används i källmaterialet är oftast svenska, engelska och franska. Då de två sistnämnda citeras är översättningarna mina egna.

11. Se Brock (1994); Brock & Young (1999).

12. För en genomgång av den tidiga svenska fredsrörelsen, se Bert Mårald, *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst: Ideologi, propaganda och politiska yttringar från Krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning* (Göteborg 1974).

13. Cooper (1991) s. 87.

14. För kritik från vänsterhåll, se framför allt Karl Liebknecht, *Militarism och anti-militarism* (Malmö 1907) s. 10 och kap. 4.

fredsarbetet. Här spelade även den nationella tillhörigheten en roll då de anglo-amerikanska förbunden ofta refererade till en kristen grund medan de kontinentala förbunden oftare var av mer eller mindre radikal liberal härkomst.¹⁵ Ett av försöken att ena de olika falangerna var introducerandet av begreppet pacifism, som myntades som ett normativt uttryck av fransmannen och IFB-ledamoten Émile Arnaud 1901. Syftet var just att skapa en gemensam ideologisk beteckning för de olika liberala rörelser som agerade i Europa och USA och drev kampanjer för frågor om en överstatlig federation av stater, nedrustning eller för internationell skiljedom. Minst lika viktigt var dock att skapa en skiljelinje mot socialismen, den andra stora ideologiska strömningen i tiden.¹⁶

Som förste sekreterare fungerade i många år den ovan nämnde Ducommun. Han tog sig an organisationen av fredsarbetet med ett metodiskt angreppssätt och var bland annat den förste att på ett systematiskt sätt samla ihop data över olika skiljedomar genom historien.¹⁷ Etablerandet av olika överstatliga skiljedomstolar att döma i tvister mellan stater var en av de mest frekvent återkommande idéerna inom 1800-talets fredsrörelse. Ducommun ersattes vid sin död 1906 av sin landsman Albert Gobat, som parallellt med detta arbete var liberal parlamentsledamot i Schweiz och ledare för den Interparlamentariska unionen. Gobat i sin tur avled på våren 1914 vilket lämnade IFB i orutinerade händer just som kriget bröt ut.¹⁸

IFB:s verksamhet blev efterhand mer omfattande. Ett handskrivet nyhetsbrev byttes mot en tryckt tidning, *Bi-mensuelle*, som presenterade artiklar på franska, tyska och engelska. Ett utförligt bibliotek med litteratur och tidskrifter byggdes upp i Bern.¹⁹ Men framför allt arrangerade byrån i 25 års tid i princip årliga kongresser runt om i Europa och USA där ledamöter från olika internationella och nationella fredsförbund möttes för att debattera och planera fredskampen.²⁰

15. Cooper (1991) kap. 3; Santi (1991) kap. 4.

16. Holger Nehring, "Peace movements", i Stefan Berger & Holger Nehring (red.), *The History of Social Movements in a Global Perspective* (London 2017) s. 485.

17. Arthur Eyffinger, "A Place in Valhalla: A Portrait of Elie Ducommun Retraced in The Hague", i Roger Durand (red.), *Élie Ducommun 1833–1906* (Genève 2002) s. 59.

18. Albert Gobat – "Biography", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-bio.html> (21/5 2018).

19. För en översikt av IFB:s organisation, se Cooper (1991) kap.3.

20. Cooper (1991) s. 219.

Ett viktigt tillskott till verksamheten kom i och med instiftandet av Nobels fredspris. I sitt testamente, skrivet strax före sin död 1896, slog Alfred Nobel fast att räknan på hans kvarlämnade förmögenhet i framtiden varje år skulle delas ut till framstående forskare inom medicin, fysik och kemi samt till en framstående författare och till den som gjort störst insats för fredskampen.²¹ Det första Nobelpriset i fred delades ut 1901 och tillföll då en av initiativtagarna till IFB, den franske parlamentsledamoten Frédéric Passy, som ej höll något tal, samt grundaren av Röda korset, Jean Henri Dunant. Följande år gick priset som nämnts till Ducommun som fick dela det med sin landsman Albert Gobat. Även 1903 uppmärksammades åter föreningens arbete då ännu en av dess grundare förädrades priset, engelsmannen Randal Cremer – en av få ledande aktivister med bakgrund i arbetarklassen. Under den närmaste tioårsperioden kom ytterligare aktivister inom IFB att få priset: 1907 den italienska aktivisten Ernesto Moneta, 1908 skandinaverna Klas Pontus Arnoldson och Fredrik Bajer och 1913 den franske aktivisten Henri de la Fontaine. Dessutom tilldelades, som nämnt, själva föreningen IFB priset 1910. Värda att nämnas är även de båda amerikanerna president Theodore Roosevelt (1906) och krigsminister och utrikesminister Elihu Root (1911), som betraktades som närstående av organisationen.²² Det är dock viktigt att se till skillnaden mellan att agera som europeisk parlamentariker, som flera av de ovan nämnda gjorde, och att vara en del av en amerikansk ministär som Roosevelt och Root. Det är knappast troligt att de båda senare själva såg sig som delaktiga i någon form av fredsörelse även om deras tal visar på en förståelse för den liberala fredskampens ideologiska grund.²³

Mest uppmärksammas av fredspristagarna blev dock 1905 års vinnare Bertha von Suttner (1843–1914), bästsäljande författare med den pacifistiska boken *Ned med vapnen!* (1889) och tidigare nära vän till Nobel.²⁴

21. För en redogörelse över turerna i samband med Nobels testamentes uppkomst och verkställande, se Ragnar Sohlman, *Ett testamente: Hur Alfred Nobels dröm blev verklighet* (Malmö 2001). Se även "Alfred Nobels biografi", <<https://www.nobelpeaceprize.org/History/Alfred-Nobel>> (31/8 2018).

22. Cooper (1991) s. 85–86.

23. Theodore Roosevelt – Nobel Lecture: "International Peace", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-lecture.html> (9/4 2018). Elihu Root – Nobel Lecture: "Towards Making Peace Permanent", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1912/root-lecture.html> (9/4 2018).

24. Om Suttners vänskap med Nobel och inflytande för tillkomsten av fredspriset, se "Bertha von Suttner – Biography", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio.html> (31/8 2018).

Suttner delade inte den mer radikalt liberala inställning som flera inom fredsrörelsen försökte styra IFB mot. I stället stod hon för en linje, som hon delade med bland annat Passy, som gick ut på att hålla sig väl med regeringar och monarker och i stället försöka upplysa dessa om vikten av fredliga förhållanden. Sannolikt var detta en av anledningarna att hennes rykte och acceptans, även i högre kretsar, ständigt växte med åren. I samband med fredspriset 1905 turnerade hon runt i Europa och träffade monarker och presidenter, däribland den svenske kungen Oscar II som ursprungligen varit skeptisk till priset.²⁵ Hos den socialistiska antimilitaristiska rörelsen som opererade vid samma tidsperiod blev Suttner dock tacksam att driva med, då hon förkroppsligade en syn på överklassens pacifister som naiva drömmare.²⁶

*Krig och fred, nationalism och internationalism:
begreppshistoriska utgångspunkter*

En viktig aspekt på operationaliseringen av studien är hur undersökningsobjekten relaterade till vissa grundläggande begrepp. Jag har här hämtat metodologisk och teoretisk inspiration från den tyske historikern Reinhart Koselleck. Han var framför allt verksam inom begreppshistorisk forskning som främst syftar till att studera begrepp och deras förändrade innebörd över tid.²⁷ Den begreppshistoriska ansats som intresserar mig syftar till att analysera användningen av begrepp i deras speciella historiska och retoriska sammanhang.²⁸ Att veta vilka betydelser som olika historiska aktörer gav till sina använda begrepp är här centralt, men det är även viktigt hur begrepp kontrasterades mot närliggande begrepp och motsatser samt veta vilka som kämpade om hur betydelsen skulle tolkas. Koselleck laborerade här med kategorierna erfarenhetsrum och förväntningshorisont. Han konstaterade att "erfarenhet och förväntan är två kategorier som, genom att få det förflutna och

25. Hammar (2005) s. 154.

26. För en introduktion till denna rörelse, se t. ex. Paul Miller, *From Revolutionaries to Citizens: Antimilitarism in France, 1870–1914* (London 2002). För en samtida teoretisk ingång, se Liebknecht (1908).

27. För en introduktion till Koselleck och hans forskningsgärning, se Niklas Olsen, *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck* (New York 2014).

28. Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York 1985) s. 80.

framtiden att haka i varandra, är lämpade att tematisera historisk tid”.²⁹

Det överordnade begreppet *fred* präglade uppenbarligen fredsrörelsens verksamhet. Men vare sig vid förra sekelskiftet eller i dag är definitionen av detta begrepp självklar; utifrån Kosellecks modell är det således viktigt att se exakt vad aktörerna i min studie lade för innebörder i det. Den fredsrörelse som jag undersöker präglades ofta av liberala ideal, framför allt på den europeiska kontinenten, och tävlade med flera andra aktörer såsom konservativa och socialister om att fylla fredsbegreppet med mening. För att kunna svara på frågan om vad fred innebar för de dåtida aktörerna, och hur vägen dit kunde se ut, är det således av vikt att även undersöka synen på begreppets motsats, *krig*, vilket är ett av frågeområdena jag ämnar ta mig an i denna artikel.³⁰

Men även begreppet *internationalism* präglade fredsrörelsen. Detta bör inte ses som en ren motsats till den nationalism som vuxit fram som ett samhällsbärande kitt under den andra halvan av 1800-talet utan snarare som ett komplement eller som att de två strömningarna var inbegripna i ett slags växelverkan.³¹ Icke desto mindre är det tydligt att den variant av nationalism som kunde ta sig hotfulla eller våldsamma uttryck utgjorde en grogrund för de internationalistiska strävanden som i stället präglade den liberala fredsrörelsen.

Socialantropologen Ernest Gellner ger en definition av nationalism som hjälper till att se hur dess synbara motsats internationalism kan tolkas.³² Gellner menar att nationalism främst är en politisk princip som bygger på att den politiska och nationella enheten bör vara i överensstämmande. Nationalistiska känslor är således känslor av antingen ilska väckt av denna principis kränkning eller känslor av tillfredsställelse som

29. Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004) s. 170. Se även Jussi Kurunmäki, "Begreppshistoria", i Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt* (Lund 2013) s. 183.

30. Se även Kim Salomon "Synen på krig och fred: En begreppshistoria", i Magnus Jerneck (red.), *Fred i realpolitikens skugga* (Lund 2009).

31. Se Eric J. Hobsbawm, "Working Class Internationalism", i Fritz van Holthoorn & Marcel van der Linden (red.), *Internationalism in the Labour Movement 1830–1940* (Leiden 1988) och Håkan Blomquist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen* (Falun 2006).

32. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983). Utöver Gellner var även Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Oxford 1990); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London 1983) och Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford 1988) viktiga för att avgränsa en inflytelserik kanon inom nationalismforskningen.

uppstår genom att den uppfylls.³³ Utifrån denna definition följer resonemanget att nationalism ytterst är en teori om politisk legitimitet som kräver att etniska gränser inte ska gå över de politiska, och framför allt att etniska grupperingar i en avgränsad stat inte ska representeras av en annan etnicitet vid makten.³⁴

Vid sekelskiftet hade en liberal internationalistisk inriktning utkristalliserats och laddats med vissa specifika historiska erfarenheter. Ett viktigt inslag för fredsrörelsen var här de former av överstatliga samarbetsmöjligheter som diskuterades. Redan på 1830-talet publicerade den italienske aktivisten Giuseppe Mazzini en appell där han, i filosofen Immanuel Kants anda, uttryckte sin förhoppning om en framtida värld med självständiga nationer anslutna till ett slags världssammanslutning.³⁵ Mazzini kom senare att spela en central roll för 1860-talets uppsving för de internationella fredsorganisationerna. I den radikala avdelningen av dessa universella fredsförbund verkade för en tid en annan italiensk självständighetskämpe, Giuseppe Garibaldi, för visionen om ett United States of Europe.³⁶ Denna form av internationalism var tydligt kopplad till den borgerliga radikala liberalismen och de former av liberala fredsrörelser som var på framväxt. Det är värt att påminna om hur pass viktigt inslag denna internationalism, i sina olika uttryck, varit inom den liberala fredsrörelsen under 1800-talets gång.

Ett annat centralt inslag inom denna riktning var en bredare ekonomiskt präglad liberal strömning som brukar kallas Manchesterskolan med dess galjonsfigur den engelske politikern Richard Cobden. Manchesterskolan hade sitt ursprung i England under 1850-talet och frihandel och internationalism kom att bli centrala begrepp i denna inriktning.³⁷ Dessa olika linjer möttes inom den internationella fredsrörelsen vid sekelskiftet 1900. Där förekom dock flera olika definitioner av internationalismen och dess relation till nationalismen vilket också präglade debatterna. Här krockade olika synsätt på hur respektive na-

33. Gellner (1983) s. 1.

34. Gellner (1983) s. 1.

35. Om Kants betydelse, se Rebecka Lettevall, *En europeisk kosmopolit: En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (Eslöv 2001).

36. Glenda Sluga, *Internationalism in the Age of Nationalism* (Philadelphia 2015) s. 4. Se även Samuel Moyn, "Giuseppe Mazzini in (and beyond) the history of human rights", i Pamela Slotte & Miia Halme-Toumisaari (red.), *Revisiting the Origins of Human Rights* (Cambridge 2015) s. 119–139.

37. Mazower (2012) s. 38.

tionalstat skulle kunna försvaras, ifall en fredsrörelse alls kunde förespråka våldsutövning och i så fall på vilka grunder. I denna debatt möttes olika skolbildningar med så kallad realistisk eller utopistisk ingång. Det är vanligt inom en del forskning, framför allt om internationella relationer, att definiera mellankrigstidens fredsaktivister utifrån dikotomin realister-idealister.³⁸ Min artikel visar att dessa kategorier hade en betydelse redan vid sekelskiftets början då konfliktlinjen ofta kom att kretsa kring vad som ansågs som möjligt (realistiskt) eller utopiskt (idealistiskt).

Sammanfattningsvis relaterar begreppen fred och internationalism till undersökningar av de centrala frågorna varför krig existerade eller hur en fredlig värld kunde byggas.

Fredsrörelsen och synen på krig

Historiskt sett hade krig i Europa ofta betraktats som ett slags evigt ont, ett oundvikligt faktum. Utifrån kristendomens uppfattning handlade det om ett gudomligt straff som var bortom mänsklig förståelse och mänskliga botemedel. I det tidigmoderna Europa var krig också det normala inslaget i tillvaron, där korta perioder av fred alltid ersattes av nya krig.³⁹ Under 1700-talet hade dock de sammanlagda effekterna av processer som upplysningen, reformationens möjliggörande av nya kristna trosinriktningar och allmänna förbättringar inom det sociala och ekonomiska livet liksom förändringar i de internationella relationerna börjat undergräva denna fatalistiska uppfattning. En tro på att mänskliga aktiviteter kunde förändra de rådande förhållandena växte fram som en del av en långvarig samhällelig process där synen på framtiden förändrades i grunden. Ingen social rörelse är sannolikt möjlig utan denna generella utgångspunkt, att människan har möjlighet att förändra sin tillvaro. Vilka avtryck detta gjorde på den fatalistiska synen på krigens uppkomst är en fråga som fredsforskningen ägnat visst intresse. Forskaren Charles Chatfield menar att deltagarna i 1800-talets fredsrörelser oftast skyllde krigen på en liten minoritet av "ammunitionstillver-

38. En klassisk originaltext som bidrog till skapandet av dikotomin idealism-realism är E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919–1939* (London 1939); bra översikter av forskningsläget finns bland annat hos Robert H. Jackson & Georg Sörensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (Oxford 2010) och Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace* (London 1997).

39. Ceadel (2000) s. 12–13.

kare och militära män som, motiverade av girighet och ära, hetsade upp krigsskräck och främjade krig".⁴⁰ De universella fredskongresserna från och med 1889 behandlade dock sällan frågan och det finns inga egentliga spår av den i resolutionerna från IFB:s kongresser på 1890-talet. Först vid kongressen i Glasgow 1901 kom frågan om ekonomi och krig upp för första gången, vilket då endast mynnade ut i en rekommendation om att studera industrimagnaten Johan von Blochs omfattande böcker som just utkommit i ämnet.⁴¹

År 1904 hölls Élie Ducommuns Nobelpristal, vilket främst bestod av en genomgång av krigens lidanden genom historien. Det historiska perspektivet var här uppenbarligen närvarande, men under sin långa odysse genom historien valde Ducommun att inte referera till några av de orsaker han såg till alla dessa krigsutbrott. Han konstaterade dock att varje gång dimman från slagfälten lättat så måste civilisationens arbete starta på nytt i en värld fylld av fysiskt och moraliskt kaos. Det var detta, menade han, som möjligen kunde ses som den förädlande och civiliserande influensen av kriget genom tiderna.⁴²

Randal Cremers tal 1905 hade en liknande syn i sin genomgång av framgångarna och fördelarna med internationell skiljedom. Cremer bar uppenbarligen på en livslång fascination över detta verktyg att bekämpa krigets väsen och ägnade större delen av sitt tal åt det. Det närmaste han kom en betraktelse över själva krigens orsaker var ett konstaterande om att mänskligheten, när den "reste sig från barbarism" och började utforma de första civila lagstiftningarna och domstolsväsendena, inte heller då skulle upphöra med stridigheter. På samma sätt var inte den nutida fredsrörelsen naiv nog att tro att kriget omedelbart skulle upphöra så fort man installerat skiljedomstolar för att behandla internationella tvister, menade han. Men fredsrörelsen, som han donerade hela sin

40. Charles Chatfield, *Peace Movements in America* (New York 1973) s. 29.

41. "Résumé des Délibérations du Xe Congrès universel de la Paix à Glasgow 10 au 12 septembre 1910", s. 23. The International Peace Bureau's collection (IPB collection), League of Nations' archive (LONA). Bloch var en mycket förmögen polsk-rysk järnvägsägare som ägnat åtskilliga år av sin fritid att framställa en boksvit i sex band om krigens kostnader. Bloch kom även att spela en vital roll för de uppmaningar till internationella fredsmöten som den ryske tsaren Nikolaj II låg bakom vilket mynnade ut i de båda fredskongresserna i Haag 1899 och 1907.

42. Élie Ducommun – Nobel Lecture: "The Futility of War Demonstrated by history", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (18/3 2018).

prissumma till, skulle ändå, enligt hans uppfattning, fortsätta bekämpa krigen med hjälp av juridik och vetenskap.⁴³

Även Bertha von Suttner var i sitt tal 1906 inne på ett liknande spår. Ända fram till nu, menade hon, är det slående hur litet budordet "Du skall icke dräpa" respekterats i civilisationens nuvarande tillstånd. "Hitills har militärorganisationen för vårt samhälle grundat sig på ett förnekande av möjligheten till fred, ett förakt för värdet av det mänskliga livet och ett accepterande av drivkraften att döda." Sådär hade det, enligt henne, varit så långt tillbaka man kunde följa världens historia och därför hade mänskligheten accepterat att det alltid måste vara så. Men världen förändras faktiskt, förklarade Suttner, och hon menade att det var ynkligt att tro att framtiden nödvändigtvis måste fortsätta upprepa historiens mönster.⁴⁴ Framtiden kommer alltid bli en grad bättre än det förflutna, hävdade Suttner som avslutning på det här resonemanget. Det gäller bara att förstå och våga ta till sig evolutionens lagar och försöka att bistå den med sina handlingar.⁴⁵

Såväl Ducommun som Cremer och Suttner gav uttryck för en dyster människosyn där såväl interpersonella brott och internationella krig orsakats av en evig mänsklig ondska, eller barbarism. De satte sin tilltro till att upplysning och internationella regelverk skulle kunna tämja dessa lustar och att mänskligheten därmed skulle kunna gå mot en ljusare framtid. Ingen av dessa tre kan dock ses som anhängare av en mer uttalad liberal analys av krigen utan närmar sig snarare en konservativ linje.

En annan central förklaringsmodell till krig var ekonomisk. Vid kongressen i Boston 1904 diskuterades för första gången, i IFB:s regi, punkten "Ekonomiska orsaker till krig". Det här innebär inte att den ekonomiska aspekten inte varit närvarande under tidigare epoker av freds rörelsens historia. Som vi har sett byggde hela den skolbildning som utvecklats av Cobden vid mitten av förra seklet på ekonomiska premisser och en vurm för frihandel. I kongressresolutionen 1904 konstaterades

43. Randal Cremer – Nobel Lecture: "The Progress and Advantages of International Arbitration", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1903/cremer-lecture.html> (14/3 2018)

44. Bertha von Suttner – Nobel Lecture: "The Evolution of the Peace Movement", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-lecture.html> (14/3 2018).

45. Bertha von Suttner – Nobel Lecture: "The Evolution of the Peace Movement", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-lecture.html> (14/3 2018).

dock att då krig i det förflutna haft sina tydligaste orsaker i antagonism mellan monarker eller hos folk, bland annat av ekonomisk karaktär, så hade de sedan mitten av 1800-talet snarare antagit en skepnad av "hastig och brutal expropriering från de mäktiga nationernas sida av tidigare oexploaterade marknader i världen". I resolutionens avslutande del förklarade sedan kongressen att det "är i alla fredsvänners intresse att noggrant studera alla ekonomiska och sociala rörelser [...] och söka åstadkomma en sundare organisation av produktion, konsumtion och utbyte". Frågan hänsköts slutligen till IFB:s permanenta byrå i Bern för att de skulle samla in så komplett information som möjligt om dessa frågor och studera hur de var ihopkopplade med problemen kring internationell fredssträvan.⁴⁶

Det går alltså se ett explicit intresse vid 1904 års kongress för de ekonomiska aspekterna av orsakerna till krigsutbrotten. Även 1910 års fredskongress i Stockholm ger en ytterligare intressant ögonblicksbild av hur olika strömningar inom rörelsen möts. Här kan man ställa det hälsningstal som hölls av Arvid Taube, svensk utrikesminister i Arvid Lindmans konservativa ministär, mot en debatt som följde senare under samma kongress. I Taubes hälsningstal resonerade han bland annat kring de brutala instinkter som finns medfödda hos människan och kom fram till att rörelsens avsaknad av "chimäriska strävanden" att försöka råda bot på människans inneboende ondska i själva verket var dess främsta fördel.⁴⁷

Under kongressen talade även den finske senatoren Leo Mechelin. Titeln utlovade ett föredrag om "Orsaker till de moderna krigen" men i själva verket efterlyste han i första hand en större kommission med uppgift att bereda frågan, det vill säga litet av samma önskan som fanns 1904 men som uppenbarligen inte kommit till stånd. Detta är intressant då det pekar på en öppning för ett ökat intresse för krigens orsaker i det moderna samhället och den efterföljande debatten visar också att det uppenbarligen inte rådde någon konsensus därom. I ett utförligt inlägg i denna debatt hittar vi framför allt ett intressant resonemang av fransmannen Théodore Ruysen. Han vävde samman den senaste tidens konflikter med privata agendor drivna, mestadels, av ekonomiska motiv.

46. "Resolutions adopted by the thirteenth universal peace congress." Boston, October 3-8, 1904: 7 "Economic causes of war" (IPB collection, LONA).

47. Världsfredskongressen i Stockholm 1910: Kort sammandrag på svenska språket, utgivet av organisationskommittén (Stockholm 1912) s. 12.

Kanske, sade han, hade det spansk-amerikanska kriget inte inträffat om det inte funnits ett intresse av det på New York-marknaden där somliga planerade förloppet på samma sätt som man planerar en *coup de bourse*. Kanske hade inte Transvaalkriget kommit till stånd om inte ett enskilt engelskt departement hade planerat det på egen hand. Kanske hade inte heller det rysk-japanska kriget behövt utspela sig ifall inte vissa mycket höga ryska dignitärer sett sina intressen berörda. Det är inte obekanta krafter som drivit fram dessa konflikter, påpekar Ruysen, utan speciella mänskliga ambitioner.⁴⁸ Efter en lång diskussion, där många ansåg att diskussionen behandlade ”mer historiska än nutidspolitiska spörsmål”, remitterades frågan slutligen till en av kongressens kommissioner och överlämnades sedan till Fredsbyrån i Bern för lämplig åtgärd.⁴⁹

Delsammanfattning: människans inneboende väsen eller materiella strukturer?

Den liberala freds rörelsens fokus låg ofta mer på nuet än på det förflutna, men vi kan spåra några linjer bakåt. Chatfields sammanfattande definition inledningsvis ligger väl i linje med den som Ruysen uttryckte 1910; krig manades oftast fram av en litet antal män med stort inflytande. Till skillnad från ära betonade Ruysen dock den ekonomiska aspekten i sammanhanget, främst i ett individuellt perspektiv; ett fåtal män utövade inflytande för sin egen vinnings skull – det var inte det ekonomiska systemet i sig som är ansvarigt. Det får sägas vara ett uttryck för en typiskt liberal världsuppfattning att snarare använda individuella än strukturella förklaringsmodeller. Vid samma kongress anmälde dock den konservative inledningstalaren Taube ett synsätt som vi känner igen från forna tiders åskådning. Han menade att den inneboende ondskan hos människan är omöjlig att göra något åt och att verklighetsfrånvända strävanden i den frågan bara gör saken värre. Det enda som kan hålla ondskan i schack är bildningens och religionens inflytande. Taube visade således upp en tvetydig förväntningshorisont, att skapa en helt fredlig värld är inte möjligt, det går endast att motarbeta det onda för stunden. De tre Nobelpristagarna Ducommun, Cremer och Suttner drog dock utifrån samma erfarenhetsrum en helt annan slutsats. Mänskligheten må ha varit barbarisk och krigisk sedan tidernas begynnelse men det

48. *XVIIIe Congrès universel de la paix à Stockholm du 1er au 5 août 1910* (Stockholm 1911).

49. *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 27.

hindrar inte att den i framtiden kan komma att stå för en annan och fredligare inställning, inte minst med hjälp av de ramverk som just höll på att utarbetas för att hålla krigen i schack.

Den generella strävan från kongresserna efter sekelskiftet var annars främst att sätta sig in i frågan om krigsorsaker ytterligare genom vetenskapliga undersökningar. Detta visar på en drivkraft att försöka samla sig mot en tydligare fiende och på så sätt bli starkare i fredskampen, vilket riktar sig mot en förväntningshorisont där striden trots allt gick att vinna. Vad det blev av den utlovade studien som Bernbyrån skulle arrangera vet vi dock inte. Den efterfrågades igen vid kongressen 1912 men inget resultat verkar ha kommit till stånd.⁵⁰

Debatten kring synen på krig och dess orsaker får symbolisera freds-rörelsens mer teoretiska sida. Det fanns uppenbara konfliktlinjer här och Nobelpristalen visar på flera sätt hur en annan sida än den dominerande på kongresserna var närvarande, men det var inga högljudda replikskiften som hördes. Det är dock av central vikt att se glidningen från att förklara människans väsen som orsaken till krig, till diskussioner om ekonomiska motiv som drivkraft i utvecklingen. Samtidigt fanns det frågor som var betydligt mer omtvistade inom rörelsen och av mer samtida praktisk betydelse. Jag har samlat några av dessa nedan vilka alla kretsade kring nationalstatens betydelse.

Nationell självständighet och överstatliga organ

Det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet präglades i mångt och mycket av den framväxande nationalismen. I blickfånget sattes även de ökande självständighetskraven från folkgrupper insprängda i större imperier. Den lyckade självständighetskampen i Italien och enandet av Tyskland några decennier tidigare hägrade för andra folkgrupper, inte minst som det osmanska riket börjat upplösas.

Självständighetsfrågan var dock inte helt enkel för den liberala freds-rörelsen att ta ställning till. På ena sidan av rörelsen fanns en skola med förespråkande av universell kamp för mänskliga rättigheter, med interventioner som hjälp ifall det skulle behövas för att säkerställa olika folks självständighet, som går att spåra tillbaka till tidigare omnämnde Giuseppe Mazzini. På den andra fanns dels engelsmannen Richard Cob-

50. "Resolutions of the XIX: Universal Peace Congress Geneva 1912", s. 44 (IPB collection, LONA) box III.

dens frihandelsvänliga (men statsfientliga) skola, dels den traditionellt försiktiga linje som fredsrörelsens ledande namn, Passy, Ducummon, Suttner med flera, förespråkade, samt en kristet anstruken falang inom rörelsen vilken skydde alla former av våld. Frågan hur freden och internationalismen bäst gagnades debatterades ofta. Mazzini hade hävdade att fred förutsatte självständighet för alla folkslag som nått över en viss tröskel gällande folkmängd och en egen kultur. Men även för förespråkarna inom IFB av staters inventioner i andra statsbildningars angelägenheter måste det varit en svår fråga att kombinera med fredskampen då striden för nationell självständighet allt som oftast krävde vapenmakt. Frågan prövade på sitt sätt fredens och internationalismens gränser och ökade i betydelse under 1800-talets slut – den nya vågen av nationalism pekade mot att även betydligt mindre folkgrupper än tidigare började se självständighetsfrågan som central – vilket tvingade rörelsen till att ta ställning. Det är dock i ett analytiskt perspektiv viktigt att skilja mellan frågorna om respekten för självständiga staters okränkbarhet och synen på nationaliteter inom etablerade statsbildningar och deras rätt till självständighet.

IFB debatterade återkommande frågan under sina kongresser. När det kommer till de självständiga staterna och oberoendet av de europeiska stormakterna var man, enligt resolutionerna, eniga om vikten av den nationella självständigheten. Vid kongresserna 1891 och 1896 antogs resolutioner som slog fast att "varje nations autonomi är okränkbar"⁵¹ och 1894 antogs en programförklaring i den här frågan som slog fast att alla stater, stora som små, svaga eller starka, var garanterade samma rättigheter.⁵² År 1905 gjorde man ett förtydligande då man i ett viktigt tillägg deklarerade att "friheten och rätten till självständighet för en nation begränsas av friheten och rätten till självständighet hos övriga nationer". Att hänvisa till sina egna rättigheter för att till exempel inleda erövringskrig av andra folk var alltså inte görbart eftersom dessa var garanterade samma rättigheter.⁵³

Hur ställde man sig då till nya nationella självständighetssträvanden?

51. "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 4 (IPB collection, LONA) box 58:9.

52. "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 1 (IPB collection, LONA) box 58:9.

53. "Execution of the resolutions of the XIVth Universal Peace Congress: Circular to the Peace societies 1905", s. 3 (IPB collection, LONA) box 96.

I en resolution från den tredje kongressen, i Rom 1891, talade man om vikten av att stater som omfattade flera olika nationaliteter fäste stort hänseende vid dessas egen "etnologiska/etnografiska karaktär" och gav dem möjlighet att utvecklas, inte minst för att kunna bevara den externa och interna freden.⁵⁴ År 1910 gick man längre och länkade ihop rätten för olika nationaliteter att "utvecklas" med rätt till skolundervisning på modersmålet. Nu var det barnens rättigheter som stod i fokus och det handlade utöver rätten till sitt modersmål om rätten att få ta del av litteratur och historia på sitt eget modersmål.⁵⁵ Det här spåret utvecklades vid kongressen år 1912. Kongressen uttryckte då sin förhoppning om att språk och kultur hos minoriteter måste respekteras samt sin bestörtning över att "barn och unga, elever och studenter, lärlingar och mästare vilka lugnt och hedersamt kämpar för att få använda sitt modersmål blir utsatta för massbestraffningar, åtal och till och med fängelsestraff".⁵⁶ Här kopplade sedan kongressen ihop respekten för dessa gruppers språk och kultur med grundkrav för fredliga förhållanden och menade att det var görbart utan att behöva modifiera rådande gränser och statsbildningar.⁵⁷ Det verkade alltså som att IFB tog ställning mot interventioner för att garantera folkslags självständighet så länge dess rättigheter att utöva sitt eget språk och sin egen kultur kunde garanterades inom den rådande statsbildningen.

För att få en utförligare bild är det av intresse att återvända till några av de Nobelpristal som hölls. Ducommun ägnade som bekant hela sitt tal 1904 åt att försöka förmedla "meningslösheten med krig som bevisats av historien". Efter en lång historisk exposé kom han fram till 1800-talets frihetskrig, som enligt hans egen utsago skiljde sig från de erövringskrig han berört så långt. Han lyfte specifikt fram Grekland som med bland annat engelsk hjälp frigjort sig från osmanska riket 1827 och Italien som med assistans från Frankrike 1860 försökt bryta det österrikiska inflytandet. Var inte de här krigen rättfärdiga? frågade han retoriskt. På denna fråga svarade Ducommun aldrig utan menade att varje krig

54. "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 5 (IPB collection, LONA) box 58:9.

55. *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 31.

56. "Resolutions of the XIX: Universal Peace Congress Geneva 1912", s. 44 (IPB collection, LONA) box III.

57. "Resolutions of the XIX: Universal Peace Congress Geneva 1912", s. 44 (IPB collection, LONA) box III.

grundades på gamla oförrätter, och att det uppstått en kamp för nationer att bli självständiga ansåg han var resultatet av tidigare krig.⁵⁸ En tolkning är att han menade att krig leder till nya krig i all oändlighet och därmed kan de aldrig vara rättfärdiga per definition. Jag läser dock hans vidare resonemang som en förståelse av självständighetskampen, men att han hellre ville se någon form av konfliktslösningsmekanism för internationell rättvisa avgöra tvisten. Denna försiktighet som kommer fram är, som vi har sett, också talande för den generation av ledande fredsaktivister som han tillhörde. Den konfliktslösningsmekanism han såg framför sig var med all säkerhet så kallade skiljedomstolar, det vill säga uppbyggnaden av ett internationellt juridiskt ramverk med överstatliga domstolar för tvister stater emellan. Det här var enligt Mark Mazower en av grundbultarna för den dåtida fredsrörelsen.⁵⁹

En av IFB:s Nobelprisvinnare som var betydligt mer offensiv med sin ståndpunkt i frågan var den italienske patrioterna och republikanen Ernesto Moneta (1833–1918). Han vann sitt pris 1907 och höll talet två år senare. Pacifism, menade Moneta, handlade inte om att utplåna länders särart genom att kasta dem i "kosmopolitismens smältgryta" utan om att organisera dem enligt rättsliga principer. Ju mer varje nation bidrog till världssamhället efter "egna förmågor, sin egen ras och sina egna traditioner, desto större blir mänsklighetens framtida utveckling och lycka".⁶⁰ Innan Moneta började engagera sig i fredsrörelsen deltog han i italienska frihetskriget. Genom att försvara "fred och broderskap bland folken", menade han, och genom kampen för sitt lands självständighet, så hedrade man nu inte bara de "stora män som planerat och initierat revolutionen" utan man ställde sig även bakom Immanuel Kant, som menat att för att "skynda på den stora och fördelaktiga tillkomsten av en enad mänsklighet" är det först nödvändigt att återställa nationernas naturliga gränser.⁶¹ Ingen fred och ingen rättvisa – och i längden inga

58. "Élie Ducommun – Nobel Lecture: "The Futility of War Demonstrated by History", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/ducommun-lecture.html> (9/4 2018).

59. Mazower (2012) s. 86.

60. Ernesto Teodoro Moneta – Nobel Lecture: "Peace and Law in the Italian Tradition", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1907/moneta-lecture.html> (31/3 2018).

61. Ernesto Teodoro Moneta – Nobel Lecture: "Peace and Law in the Italian Tradition", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1907/moneta-lecture.html> (31/3 2018).

försök till överstatliga organisationer – var enligt Moneta alltså möjliga utan nationell självständighet.

Den patriotiska linje som Moneta i grund och botten hade som utgångspunkt var också ett viktigt inslag i den liberala freds rörelsen. Ducommun och Moneta företrädde uppenbarligen här en försiktigare respektive en mer offensiv falang inom IFB. Sannolikt påverkade deras respektive nationella tillhörighet i hög grad deras ställningstaganden. Det är dock tydligt att organisationens kongresser tog ställning för den nationella särarten i de fall ett folk eller en nation var införlivade i en större statsbildning.

En europeisk federation eller ett världsparlament?

En av de riktigt stora frågorna inom freds rörelsen var de planer på någon form av överstatlig sammanslutning för att bekämpa krigens som på olika sätt diskuterades. Detta var inget nytt inom den internationella fredskampen, utan snarare var rörelsens historiska rötter påtagliga. Kant, som brukar betecknas som en av pionjärerna bakom den sekulära fredstanken, talade vid slutet av 1700-talet om ett världsparlament, medan Mazzini och hans efterföljare främst verkar ha varit intresserade av en strikt europeisk sammanslutning. Båda varianterna kan dock ses som en form av överstatliga organ. Mazzinis tal om en europeisk federation med självständiga nationalstater ligger inte långt från den interparlamentariska unionens princip med företrädare från olika riksdagsgrupper. Detta organ hade uppkommit 1889 och samlade liberala och så småningom socialdemokratiska parlamentsledamöter. Ett rent samarbetsorgan för parlamentsledamöter existerade alltså redan vilket gör att IFB:s diskussioner i frågan handlade om en mer omfattande struktur. En version av ett Europas förenta stater hade lyfts fram av amerikanska företrädare alltsedan mitten av 1800-talet och byggde rakt av på den amerikanska konstitutionen. Dessa debattinlägg fick inte något överdrivet positivt bemötande i Europa vilket ofta gjorde de amerikanska delegaterna besvikna.⁶² När IFB under decennierna runt sekelskiftet grep sig an frågorna om ett världsparlament eller en specifik europeisk konfederation som tänkbara innebar det alltså att man dels fortsatte en diskussion som pågått inom freds rörelsen ett längre tag, dels ville fylla den

62. Cooper (1991) s. 23.

med ett nytt och sannolikt mer detaljerat innehåll. I anslutning till min frågeställning om synen på nationell självständighet och olika former av övernationella organ och i relation till dikotomin erfarenhetsrum-förväntningshorisont är det intressant att undersöka IFB:s diskussioner, för att se på vilket sätt dessa samtidigt väldigt abstrakta och konkreta mål relaterade till rörelsens förväntningar på framtiden.

Vid den fjärde kongressen, i Bern 1892, antog IFB en längre resolution där tre intressanta linjer etablerades. Till att börja med såg man hur den rådande situationen, med "väpnad fred" och annalkande faror för ett storkrig, synliggjorde vikten av att ett annat Europa reste sig från sin nuvarande status av anarki med stater som stod emot varandra. Denna federala union av europeiska stater, vilken redan efterfrågats av de ekonomiska marknadskrafterna, skulle enkelt, ansåg man, kunna avsluta det rådande anarkiska tillståndet genom skapandet av en europeisk rättsstat. Resolutionen fortsatte genom att konstatera att en sådan federal union för gemensamma intressen inte på något sätt skulle påverka respektive stats självständighet eller dess interna förehavanden. Inte heller dess form av styrelseskick, slog man fast med eftertryck, vilket alltså måste tolkas som att denna europeiska federala union inte nödvändigtvis byggde på demokratiska principer inom själva medlemsstaterna.⁶³

Som tredje led i resonemanget ovan mynnade resolutionen slutligen ut i en inbjudan, inte bara till de europeiska fredsförbunden att sätta en europeisk union främst i sin propaganda, utan dessutom till alla fredsföreningar världen över att arbeta för införandet av ett permanent "förbund för nationer" för att behandla olika former av internationella frågor och dispyter. Sammantaget skapade resolutionen således en intressant förväntningshorisont för rörelsen där både en europeisk federation och ett globalt rådgivande organ för nationer framstår som tydliga målsättningar.⁶⁴

Vikten av respekt för staternas inre förehavanden poängterades ytterligare vid 1905 års kongress då man åter konstaterade att en federation i stället för att "förstöra" eller "försvaga" det "inhemska landet" skulle ge det frihet och skydd, och att nationen tas upp i gemenskapen utefter

63. "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 2 (IPB collection, LONA) box 58:9.

64. "Resolutions of the eight universal peace congresses 1889–1897", s. 2 (IPB collection, LONA) box 58:9.

sina egna förutsättningar.⁶⁵ Väl framme vid 1910 års kongress, då frågan om en internationell federation nästa gång lämnat spår i resolutionerna, ser vi dock en tydlig förskjutning i dess betydelse, vilket är värt att poängtera genom ett längre citat från resolutionen i fråga:

Ehuru det är omöjligt att förutse, vilken exakt form en världsfederation kan komma att slutligen ta sig, hava dock fredsvännerna den plikten att icke förlora ur sikte detta ideal, som är högsta målet för deras ansträngningar för uppnående av det definitiva medlet att garantera en allmän fred i världen.

I avvaktan på slutmålet böra de skapa eller ytterligare utveckla alla slags internationella organismer ägnade att partiellt förverkliga målet [...]⁶⁶

Resolutionen flyttar på ett tydligt sätt fram betydelsen av världsfederationen; alla andra krav rörelsen driver är uppenbarligen endast delmål på vägen mot denna sammanslutning, såväl de internationella sammanslutningarna för ökat internationellt samarbete som de internationella skiljedomstolarna och till och med de av rörelsen så omhuldade fredskongresserna i Haag (1899 och 1907). En sådan våldsamt förändring av förväntningshorisonten är ovanlig för rörelsen. Men det är samtidigt svårt att säga ifall den verkligen fick något reellt inflytande över verksamheten som verkar ha fortsatt ungefär som tidigare med sina propåer för skiljedom, nedrustning med mera, utan referenser till ett annat, mer utopiskt, slutmål än generella fredligare förhållanden.

För att hitta kritik bland källorna mot själva konceptet med ett världsparlament får vi på nytt rikta oss till Nobelpristalen. Här problematiserades kraven av flera talare och det fanns en viss skepsis där kampen för världsfederationen sågs som just utopisk. Jag har framför allt valt att lyfta fram Albert Gobats tal där han dömde ut idén med ett världsparlament som godhjärtad men verklighetsfrämmande. Vid kongressen 1905 hade den amerikanska delegationen kommit med en hemställan till organisationen om att organisera ett slags världsparlament. Detta såg inte Gobat som någon god idé eftersom detta som bäst kunde rea-

65. "Execution of the resolutions of the XIVth Universal Peace Congress: Circular to the Peace societies. 1905" (IPB collection, LONA) box 96.

66. *Världsfredskongressen i Stockholm 1910* (1912) s. 35.

liseras i en fjärran framtid.⁶⁷ Framför allt, menade Gobat, existerade ju redan Haagkongressen som utvecklad och förfinad skulle kunna erbjuda samma möjligheter som ett internationellt parlament. Gobat var dock inte någon principiell fiende till utopier, betonade han senare i talet, men det handlade alltid om att ta sin utgångspunkt i nuet.⁶⁸

Under perioden innan första världskrigets utbrott erhöll även två amerikaner Nobels fredspris, den amerikanske presidenten Theodore Roosevelt och hans utrikesminister Elihu Root. Även om de inte var formellt kopplade till fredsrörelsen är det intressant att se vad de lyfter fram i sina respektive tal när det handlar om överstatliga förbund, inte minst för att vi får en i sammanhanget relativt sällsynt inblick i den amerikanska debatten.

Theodore Roosevelt (1858–1919), som erhölet priset 1906 för sina insatser i att mäkla fred mellan Ryssland och Japan 1905, höll sitt tal 1909 och ägnade ett omfattande utrymme åt att slå fast inte bara rätten till självförsvar utan även plikten att ingripa vid missförhållanden. Det här var en teori som Roosevelt återkom till flera gånger och som kommit att betecknas som hans doktrin om *Peace with action*.⁶⁹ Roosevelt menade i övrigt att den amerikanska konstitutionen, med sin högsta domstol, tjänat den fredliga utvecklingen stater emellan väl på den amerikanska kontinenten och konstitutionen kunde därför erbjuda vissa goda analogier för att studera hur utvecklingen i Europa, inte minst skiljedomstolen i Haag, borde utformas på längre sikt. I nästa led vore det önskvärt att de mäktigaste staterna i Europa kunde utforma någon form av fredsförbund, inte bara för att bevara freden mellan varandra utan också för att förhindra att den bröts av andra. Av nödvändighet måste en sådan sammanslutning dock ha möjlighet till våldsanvändning för att driva igenom de önskade målen, menade Roosevelt.⁷⁰ Här kommer vi fram till kärnan i hans resonemang kring bristerna i det

67. Albert Gobat – Nobel Lecture: "The Development of the Hague Conventions of July 29, 1899", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-lecture.html> (9/4 2018).

68. Albert Gobat – Nobel Lecture: "The Development of the Hague Conventions of July 29, 1899", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-lecture.html> (9/4 2018).

69. Theodore Roosevelt – Nobel Lecture: "International Peace", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-lecture.html> (9/4 2018).

70. Theodore Roosevelt – Nobel Lecture: "International Peace", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-lecture.html> (9/4 2018).

domstolväsende som samtidigt höll på att byggas upp i Haag. Så länge det saknades en exekutiv makt skulle ingen seriös vilja till nedrustning existera och ingen tillit till domstolens utsagor uppstå. Inte heller skulle en sammanslutning av olika stater bli aktuell. Att tro att någon skulle ge upp sin förmåga till självförsvar så länge ingen alternativ våldsmakt existerade, i form av en internationell polisstyrka eller liknade, var enligt Roosevelt världsfrånvänt.⁷¹

Även Elihu Root (1845–1937) som fick sitt pris 1913, var inne på en liknande linje när han kritiserade idén om ett världsparlament. Drömmen om ett parlament med överhöghet att kontrollera och utforma lagstiftning för underordnade stater, med eller utan hjälp av en internationell polisstyrka till sitt förfogande, var helt enkelt verklighetsfrämmande. "Världen är inte redo för något sådant, och den kan inte förmås att bli redo utan att i praktiken överge idén om nationernas oberoende vars grundval den civiliserade världens nuvarande sociala organisation vilar på", menade Root. Varje försök till överstatlig disciplinering av en stat skulle oförnekligen driva staterna till krig för sin självständighet. Ingen stat i världen skulle överväga ett förslag så pass chockerande för den nationella stoltheten och patriotismen hos dess folk, menade Root.⁷²

Det är tydligt hur Roosevelts och Roots perspektiv är grundade i en amerikansk kontext där frihetskriget från engelsk överhöghet och de män, som skapade den amerikanska konstitutionen som följde, alltjämt präglade hela synen på relationen stater emellan och inte minst deras rätt till självständighet. Som något av en pionjär för modernt statsbyggande hade den nyuppkomna patriotismen spelat en vital roll för USA. Vare sig Roosevelt eller Root verkar ha sett den som något negativt utan snarast som ett medel i fredskampen. Båda två var också uppenbart präglade av det amerikanska republikanska systemet med en tydlig juridisk maktindelning och det är ytterst detta system de förespråkade även för Europa: rättsliga instanser som reglerar konflikter styrda av ett internationellt rättssystem. Dock skiljer de sig åt då Roosevelt såg idén om en internationell polisstyrka med uppgift att genomföra beslutade mål som rimlig medan Root betraktade detta system som synnerligen utopiskt.

71. Theodore Roosevelt – Nobel Lecture: "International Peace", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-lecture.html> (9/4 2018).

72. Elihu Root – Nobel Lecture: "Towards Making Peace Permanent", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1912/root-lecture.html> (9/4 2018).

Delsammanfattning: dagens utopier = morgondagens verklighet?

Nationell självständighet och olika modeller för övernationella sammanslutningar var centrala inslag i freds rörelsens agenda. Intimt kopplat till dessa frågor är relationen till begreppet *utopi*. Striden inom rörelsen, inte minst beträffande hur de ville tolkas utåt, rörde ofta hur förväntningarna på framtiden betraktades. Att ses som utopister eller verklighetsfrånvända var inget gångbart koncept, utan flera aktivister tog aktivt avstånd från detta. Det gällde således att uttrycka sig om målet med fredskampen på sådant sätt att rörelsens mål sågs som möjliga att uppnå eller åtminstone som rimliga i ett längre perspektiv. Gobat stod här för en intressant sammanfattning då han i sitt Nobelpristal på samma gång slog fast vikten av att kämpa för det som var möjligt i nutiden och vikten av att inte förneka de utopistiska dragen av kampen, inte minst då det kunde förstärka det optimistiska tänkandet inom rörelsen – dagens utopier kunde bli morgonens verklighet.⁷³

Det filosofiska arv som IFB vilade på, med rötter tillbaka till upplysningstiden, visade på ett fylligt erfarenhetsrum när det gällde den filosofiska aspekten på frågan om olika former av övernationella sammanslutningar. Samtidigt hade ju någon liknande sammanslutning aldrig prövats i praktiken. Att de omfattande diskussionerna ändå fortsatte visar att förväntningshorisonten spelade en avgörande roll. Ett framtidsmål om en världsfederation, som på många sätt vid tiden runt sekelskiftet betraktades som utopiskt, utgjorde enligt vissa av rörelsens aktivister och inte minst kongresserna ett av rörelsens grundfundament. Hur kunde det komma sig? Det är möjligt att idékonstruktionerna för ett ändrat beslutsfattande sågs som ett sätt att utmana det icke-demokratiska och hegemoniska systemet, men det är också möjligt att se planerna i sig som ett sätt att markera vikten av den internationalistiska strävan inom rörelsen. Ett överstatligt organ för beslutsfattande, tillsatt efter demokratiska principer, kan ses som själva definitionen av den liberala internationalismen och hur utopiskt det än tedde sig vid tidpunkten var det värt att framhäva. Uppenbarligen sågs även idéerna om en världsdombstol med varierande grad av skepsis. IFB:s material visar hur de i många år arbetade synnerligen hårt med detaljerna för hur

73. Albert Gobat – Nobel Lecture: "The Development of the Hague Conventions of July 29, 1899", <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1902/gobat-lecture.html> (9/4 2018).

denna skulle byggas upp vilket antagligen kan ses som ett sätt att ta sig an risken för att betraktas som utopister. Det vill säga, ifall man kunde visa upp en tillräckligt detaljerad plan för hur målen skulle realiserats skulle det väga upp eventuella anklagelser om utopism.

Även IFB:s relation till den nationella kampen är intressant. Att stötta självständighet över hela Europa torde trots allt ha varit en komplicerad fråga, framför allt om man sätter den i relation till fredsfrågan. Det gavs inte heller något konkret besked angående hur man såg på de olika nationella gruppernas krav på frigörelse. Den liberala ideologiska utgångspunkt som präglade stora delar av den liberala freds rörelsen vilade också tungt mot kravet om demokrati och emancipation. Liberala regimer sågs under 1800-talets slut rimligen som en garanti just för upprättandet av konstitutionella regeringar, emancipation av individer och fredliga utrikesrelationer. Engagemang i nationsbyggande betraktades sålunda utifrån min bedömning som en progressiv kamp syftande till att göra sig av med de auktoritära regimer som allttjämt präglade så stor del av världen och som inte minst visat sig vara inkapabla att upprätthålla freden. Under 1700- och 1800-talens gång ledde europeiska och amerikanska liberaler revolutionära uppror på båda kontinenterna och kämpade inte minst för medborgarnas deltagande i de nyetablerade regeringarna. Liberalismen hade således en mer konfliktbenägen sida där våld ibland kunde vara en nödvändighet. Även inom den freds rörelse som mot 1800-talets slut på många sätt var ledd av liberaler med en internationalistisk mission fanns den här inriktningen således kvar. Erfarenhetsrummet visade att det kunde vara av nödvändighet.

Avslutning

Ett centralt inslag i en undersökning av en freds rörelse som IFB är analysen av hur de valt att tolka freds begreppet eftersom det bestämmer förväntningshorisontens omfattning och således vilka medel som kan komma ifråga. Innebär freden avsaknad av såväl fysiskt som strukturellt våld? Innebär fredskampen motstånd mot allt våld, även i självförsvar – vad vi i dag benämner pacifism? Hur ska denna fred uppnås och vilka kan delta i detta samarbete? Här döljer sig både teoretiska och praktiska erfarenheter hos det förra sekelskiftets freds rörelse som kan vara intressanta att diskutera även i dag. Jag har i den här artikeln försökt bidra till svaret på hur organisationen IFB såg på själva orsaken till krig. En

konservativ syn på krigen och deras orsaker ledde till en annan syn på hur fredsarbetet borde föras än vad en liberal eller en socialistisk analys gjorde. Jag har även försökt svara på frågan om vilka mer övernationella former man ansåg kunde hjälpa till att bevara freden och därmed berört synen på den egna nationalstaten. I min korta presentation av den begreppshistoriska metoden poängterade jag hur viktigt det är att se till vilken betydelse de historiska aktörerna själva gav vissa begrepp och hur begreppsparet erfarenhetsrum och förväntningshorisont kan bidra till att analysera hur denna betydelse yttrade sig.

Det här blir extra tydligt i synen på internationalism som metod och vad som i så fall var dess motsats. Flera av fredspristagarna såg inte någon motsättning mellan patriotiskt arbete och fredsarbete. Uppenbarligen bedömde man diverse patriotiska eller nationalistiska rörelser som potentiella samarbetspartners. Inte heller såg man dem som det hot mot fredskampen som vi i efterhand möjligen anser rimligt. Var det här en naiv inställning? Den internationella fredsrörelsen hade drabbats av flera betydande bakslag åren innan den resolution som öppnade upp för samarbete med patriotiska föreningar kom till 1904, framför allt genom det spansk-amerikanska kriget och det så kallade Boerkriget där den allmänna opinionen varit aggressivt negativt inställd till fredsorganisationerna, som ofta pekades ut som medlöpare till fienden.⁷⁴ Att man stod emot en välorganiserad fiende torde inte ha varit någon hemlighet för rörelsen och dess aktivister. Att inte stöta sig med den allmänna opinionen var antagligen något de flesta inom rörelsen var tvungna att relatera till i den utåtriktade verksamheten. Samtidigt går det inte att betvivla att de allra flesta inom organisationen hyste äkta och reella känslor för sina respektive hemländer.

Internationalismen var, på så sätt, intimt förknippad med nationen enligt de liberala fredsaktivisterna. För dem hade inte det system för internationella relationer som reglerat Europa och världen under större delen av 1800-talet alls löst de problem man stod inför utan var tvärtom en symbol för själva problematiken – autokratiskt ledarskap, militarism, förnekande av nationella självständighetsrörelser samt av demokratiska rättigheter och social förändring – som en fredsorganisation var till för att lösa. IFB:s aktivister kunde både innan och efter sekelskiftet vara

74. Cooper (1991) s. 176.

oense om en hel rad saker men den internationalistiska strävan som präglade rörelsen var ett centralt inslag och på många sätt var detta en reaktion mot 1800-talets "europeiska konsert". Man såg vikten av ett fungerande överstatligt samfund, med frivilliga och demokratiska nationalstater som aktörer. Hur detta skulle vara uppbyggt fanns det uppenbarligen delade meningar om, men att något var tvunget att göras verkar ha varit en fullkomligt avgörande syn.

Materialet från IFB:s debatter har, avslutningsvis, bara använts ett fåtal gånger inom forskningen och de tidiga Nobelpristalen har tidigare främst lyfts fram vid studier av enskilda fredspristagare eller av själva kommitténs arbete. För den här artikelns syfte har dessa källor tillsammans hjälpt till att fördjupa analysen av hur förra sekelskiftets fredsrörelse, och dess ledande aktivister, bidrog till att försöka utmana det rådande militaristiska och auktoritära samhällsklimatet genom att lansera egna analyser av krigets väsen och egna förslag på överstatliga institutioner för att komma till rätta med de problem man såg. Jag menar att det är viktigt att studera vilka tankar som möttes här och vad som krävdes för att ramverket till den liberala innebörd av konflikthantering, som vi i dag alltjämt tar för givet, skulle få ett genomslag under mellan- och efterkrigstiden. 1900-talets system för mellanstatliga relationer hade en omfattande historia av diskussioner och debatter, vilken byggde upp en tydlig förväntningshorisont för hur systemet skulle se ut redan långt innan det var genomfört. När denna ordning i dag utmanas alltmer från olika håll är det viktigt att studera bakgrunden till det långlivade systemet och på så sätt även minnas vad det ursprungligen var en reaktion mot.

The International Peace Bureau and the Nobel Peace Prize: Debates about the peace question at peace congresses and in Nobel lectures before 1914

In the 19th century, an extensive liberal and Christian international peace movement developed. In 1891, an umbrella organization, the International Peace Bureau (IPB), based in Bern, was formed to coordinate the international peace work that had previously been divided into a number of different national and international federations. This would prove successful. The establishment of a Nobel Prize for Peace in 1901 also meant new opportunities for peace activists to communicate their message. The Nobel Prize lectures delivered by members of the IPB were partly used to promote peace outside the organization, but can also be seen as a part of the internal debate and extensive discussions that continued within the IPB. By examining the debates held at the IPB's annual congresses and the Nobel Prize lectures of some of its members, this article analyses the IPB's views of war, peace, nationalism, and internationalism in the early 20th century.

The article specifically examines how the IPB's various factions viewed the causes of war and the kinds of supranational bodies that could deliver peaceful forms of conflict resolution. In the light of the outbreak of the First World War, the peace movement, which had worked for decades to build global opinion against war, has often been seen as a complete failure. But this article presents a more complicated picture. Pre-First World War debates had consequences for attempts to create a world order regulated by international agreements and intergovernmental cooperative bodies in the twentieth century.

Reinhart Koselleck's concepts *space of experience* and *horizon of expectation* are used to show, firstly, that expectations about the future were bright within the IPB and that there was wide-spread optimism right up to the fatal summer of 1914 and, secondly, that the theoretical groundwork of the IPB, developed from historical experiences and theoretical debates, would be influential after the war. The evolution of supranational cooperative bodies in the 20th century and international frameworks for peaceful conflict resolution drew on a foundation that was already in place before the First World War. The outlines of both an international organization like the United Nations and a European federation like the European Union were discussed extensively by the IPB and its activists.

Keywords: peace, war, peace movements, International Peace Bureau, Nobel Peace Prize, internationalism, nationalism